

Úvod

V makrosociologické perspektivě sociální mobilita indikuje otevřenost společnosti – rovnost šancí. Rozdíl v zaměstnání potomků a jejich rodičů ukazuje, jak silně je sociální struktura propustná či nakolik se mezigeneračně reprodukuje. Pomocí konceptu sociální mobility odpovíme na otázku, do jaké míry sociální prostředí, v němž člověk vyrůstá, poznamenává vzdělání, kterého dosáhl, práci, kterou vykonává, a s ní související povahu a velikost ekonomického příjmu a životního standardu. Sociální mobilita je sociální mechanismus, pomocí něhož jsou ustavovány vzdělanostní, ekonomické a sociální nerovnosti – stratifikační páteř společnosti.

Toto poznání je v sociálněstratifikačním výzkumu stále více doplňováno názory, že uzavírání sňatků je podstatným, ne-li ještě významnějším mechanismem, který konstituuje sociální strukturu společnosti (Schumpeter 1951; Goody 1983; Blau, Schwarz 1983; Jones 1987). Je-li manželský pár v době uzavření sňatku věkově, vzdělanostně, zaměstnanecky, etnicky, religiózně nebo prostorově odlišný, jedná se o manželství, které narušuje tyto rozdíly mezi lidmi. Mají-li takoví manželé potomka, je jeho sociální osud ve vzdělávacím systému a na trhu práce obtížněji (pravděpodobnostně) předpověditelný, jelikož prostředí, v němž vyrůstá, není z hlediska sociálních charakteristik rodičů homogenní. Pozorujeme-li naopak v sociologické makroperspektivě tendence k uzavírání sňatků s ohledem na věk, vzdělání, zaměstnání, religiozitu nebo etnicitu, znamená to, že volba manžela nebo manželky je sociálním mechanismem, který přispívá k sociální stratifikaci společnosti. Podobnosti mezi muži a ženami jsou uzavíráními sňatky stvrzovány a reprodukovány, protože sociální osud potomka z těchto manželství je do určité míry předurčen.

Vztah mezi sociální mobilitou a manželskou volbou může být dvojitý. Budou ruku v ruce – posilují se, nebo jdou proti sobě – kompenzují se. V prvním případě mezi nimi pozorujeme pozitivní vztah. Efekt, který je výsledkem sociální mobility, posiluje manželská volba. Ve druhém případě je vztah mezi nimi negativní. To, co je výsledkem sociální mobility, manželská volba oslabuje a naopak.

V prvním případě omezená sociální mobilita, a tedy silná třídní reprodukce, znamená také značnou sociální podobnost manželů (Ultee, Luijkx 1994). Třídní struktura je rigidní, bariéry a odlišnosti mezi sociálními třídami jsou vysoké. Z jedné generace na druhou je obtížné je překonat. Většina potomků končí ve stejné sociální třídě jako jejich rodiče. Berou si přitom za manžela nebo manželku reprezentanta stejné sociální třídy. Jejich volba je z hlediska sociálního postavení homogamní.¹

Ve druhém případě vysoká sociální mobilita, a tedy slabá třídní reprodukce, znamená zároveň vysokou homogamii manželů. Bariéry mezi sociálními třídami jsou nízké. Potomci rodičů z různých sociálních tříd končí v různých zaměstnáních, nicméně své postavení na trhu práce stvrzují homogamním sňatkem. Sociální mobilita oslabuje přetrvávání sociálních tříd z jedné generace na druhou, homogamie oproti tomu posiluje sociální skupiny a přispívá k aktuálním nerovnostem daným trhem práce. Může tomu být ale i naopak: mechanismus sociální mobility mezigeneračně posiluje přetrvávání sociálních tříd (třídní reprodukce), ale mechanismus manželské volby existenci sociálních tříd nabourává. Potomci končí ve stejném třídním postavení jako jejich rodiče, nicméně berou si za manžela nebo manželku reprezentanta jiné sociální třídy. Sociální mobilita působí ve prospěch stability sociální struktury společnosti, výběr manžela nebo manželky v její neprospěch. V tomto případě vztah mezi sociální mobilitou a homogamii také existuje, ale jak sociální mobilita, tak homogamie jsou nízké.

Pomůžeme-li si alegorií horizontální a vertikální osy, můžeme k horizontální ose připojit intergenerační sociální mobilitu, k vertikální ose manželskou volbu. Sociálněmobilitní proces se sice odvozuje od určité vertikální osy (startovní nerovnosti dané rodinným prostředím), nicméně jelikož indikuje proměnu třídních nerovností z generace rodičů na generaci jejich potomků, je v jeho případě horizontální osou čas. Míra vodorovnosti nebo zešíkmenosti této osy nahoru či dolů indikuje velikost intergenerační sociální mobility. Vertikální osu – sociálněstratifikační hierarchii – reprezentuje manželská volba. Ukazuje velikost bariér mezi aktuálními sociálními třídami – jak jsou od sebe vzdálené. Vysoká homogamie indikuje značné třídní vzdálenosti. Pro muže a ženy reprezentující rozdílné sociální třídy je těžko představitelné uzavírání sňatků. Nízká homogamie (a naopak vysoká heterogamie) znamená, že sociálněstratifikační struktura společnosti není v manželské volbě brána v potaz.

Pokud nepustíme ze zřetele biologickou reprodukci společnosti, můžeme konstatovat, že manželská volba je pro proces sociální mobility nezbytně

¹ Slovo homogamie je řeckého původu a znamená, že stejný si bere stejnou či stejná stejného (Burgess, Wallin 1943).

nutná. Bez ní by sociální mobilita nemohla existovat. Tam, kde není partner nebo partnerka, manžel nebo manželka, nejsou ani děti a jejich vlastní třídní pozice. Sociálněmobilitní proces v takovém případě končí. Z tohoto důvodu volba životního partnera nebo partnerky, manžela nebo manželky, předchází sociálněmobilitnímu procesu. Z tohoto důvodu se na manželskou volbu v této práci zaměříme. Nepustíme přitom ze zřetele sociálněstratifikační perspektivu a o volbě manžela a manželky budeme vypovídat s ohledem na konstituci sociální struktury české společnosti.

V české sociologii je etablován koncept *nerovných šancí na vzdělání* (srov. Matějů, Straková et al. 2006). Pomocí tohoto konceptu jsou indikovány vzdělanostní nerovnosti a jeho obsah tvoří faktory, které poznamenávají vzdělanostní stupeň, jehož člověk dosáhne. I když tento koncept není zatím zcela empiricky saturován, můžeme již dnes na základě toho, co o nerovných šancích na vzdělání víme, poměrně kvalifikovaně odpovědět na otázku, proč děti vyrůstající v rozdílných sociálních, kulturních a ekonomických prostředích získávají v české společnosti odlišné vzdělání. Jako doplnění ke konceptu *nerovných šancí na vzdělání* tato práce představuje koncept *nerovných sňatkových šancí*. Tento koncept rámuje faktory, které ovlivňují to, kdo uzavře sňatek s kým. Po empirickém vyplnění tohoto konceptu bychom měli být schopni odpovědět na otázku, jak vypadají manželství z hlediska sociálních, kulturních a ekonomických charakteristik snoubenců, kdo má vyšší nebo nižší šance na sňatek s kým a proč? Umět říci, proč jsou uzavírány určité sňatky a nikoliv jiné, a jak uzavírání takových sňatků přispívá k reprodukci nebo transformaci sociální struktury české společnosti z jedné generace na druhou.²

Moderní společnost je plná paradoxů. Jedním z těchto paradoxů je, že výběr manžela a manželky je v současných západních společnostech ostentativně individuální, svobodomyšlný a explicitně neomezovaný, přitom poměrně silně sociálně strukturovaný. Cílem následujících kapitol je zaměřit se na tuto sociální strukturovanost sňatků v české společnosti a nabídnout odpověď na dvě obecné a spolu související otázky: Jak vypadají uzavřené sňatky v České republice z hlediska typů snoubenců? A jsou při výběru manžela nebo manželky brána v úvahu sociální kritéria, jimiž je věk mužů a žen, jejich vzdělání, zaměstnání, velikost bydliště? Pokud tomu tak je, nemáme

² François de Singly (1977, 1987) je autorem konceptu *pěkný sňatek*, který odráží sociální mobilitu žen prostřednictvím manželské volby. „Pěkný“ sňatek odkazuje k heterogamnímu manželství, v němž má žena nižší sociální původ nebo postavení než její manžel. Jedná se o pěkný sňatek, neboť sňatek je pro ženu prostředkem sociálního vzestupu. Koncept *nerovných sňatkových šancí* odkazuje k opaku pěkného sňatku. Jedná se o zarámování skutečnosti, že každý z nás má na sňatkovém trhu mnohem vyšší šanci vzít si člověka podobného z hlediska sociálních, ekonomických nebo kulturních charakteristik než člověka odlišného. Z hlediska komparace charakteristik mužů a žen jsou tyto šance na uskutečnění jiného než homogamního sňatku nerovné.

všichni stejné šance na uzavření stejného sňatku. Náš potenciální manžel nebo manželka je (ve větší nebo menší míře) sociálně podmíněný a láska, cit a individuální náklonnost založená na emocích má silný sociální nános. Z tohoto úhlu pohledu to, s kým budeme žít, jestli vůbec uzavřeme sňatek, a jaká bude povaha tohoto sňatku, jsou do jisté míry předpověditelné.³

V následujících kapitolách jsou tyto dvě obecné otázky rozvedeny do řady konkrétních otázek a podotázek a empiricky testovaných hypotéz. První kapitola práce představuje koncept homogamie, pomocí něhož jsou sňatky v české společnosti v jednotlivých kapitolách zkoumány. Ukazuje význam tohoto konceptu pro identifikaci procesů, k nimž dochází v moderních společnostech. Analyzuje vztah tohoto konceptu k sociální struktuře a jejímu vývoji v obecné rovině. Představuje jednotlivé typy homogamie a ukazuje, proč má význam se jimi v současnosti zabývat. Poté nastiňuje základní okruh problémů, které jsou v jednotlivých kapitolách řešeny, představuje výzkumné otázky, data a základní metodologické postupy jednotlivých kapitol.

Další kapitoly práce můžeme podle obsahového zaměření rozdělit na dvě části. Kapitoly 2, 3 a 4 jsou zaměřeny na analýzu historického vývoje české společnosti po druhé světové válce pomocí konceptu věkové homogamie (2. kapitola), vzdělanostní homogamie (3. kapitola) a zaměstnanecké homogamie (4. kapitola). Časové rozpětí těchto kapitol je odlišné. Vymezují ho data o uzavřených sňatcích z hlediska věku, vzdělání a zaměstnání manželů, která jsou pro roky 1950–2004 k dispozici na Českém statistickém úřadě.

Zbývající kapitoly (5, 6 a 7) jsou zaměřené na faktory související s uzavíráním sňatků v české společnosti. Tematicky se tyto kapitoly neliší od kapitol první části práce. Jejich časové rozpětí je však užší (roky 1994–2004) a datové rozpětí širší (sňatky obsahují kombinované informace s ohledem na vzdělání, věk nebo velikost bydliště snoubenců). Zatímco kapitoly první části práce jdou tedy do šířky, kapitoly druhé části práce jsou zaměřené především na hloubku problému. Determinanty věkové homogamie v jednotlivých typech sňatků se zabývá kapitola 5. Kapitola 6 nabízí analýzu vzdělanostní homogamie podle sňatkového věku snoubenců v jednotlivých typech sňatků. Analýzu sídelní homogamie (vymezenou velikostí místa bydliště) podle vzdělání snoubenců představuje kapitola 7.

³ Dnes jsou sociální vědci poněkud skeptičtější k aplikaci svých výsledků, než byli v polovině minulého století. Když Alain Girard (1964) realizoval v 50. letech minulého století výzkum francouzské společnosti se záměrem odpovědět na otázku *Kdo si bere koho?*, bylo ještě jedním z jeho cílů definovat na základě výzkumných zjištění návod nebo přinejmenším soubor opatření pro lidi usilující o manželství. Na základě statistických údajů lze sice stanovit pravděpodobnost, koho si člověk podle svých sociálních kritérií vezme za manžela či manželku, nicméně současné sociální vědě jde více než o rady lidem před sňatkem o popis fungování společnosti, vyvození negativních důsledků, které z toho pro přetrvávání společnosti plynou a formulaci (sociálněpolitických) opatření, která by pomohla vyhnout se těmto důsledkům.

Závěrečná kapitola shrnuje zjištění jednotlivých analýz, ukazuje jejich význam pro poznání dynamiky a povahy sociální struktury české společnosti a analyzuje je s ohledem na poznání vývoje a charakteru sociálních nerovností u nás.

Práce je doplněna o dva appendixy. V prvním z nich (appendix A) jsou představeny základy log-lineárního modelování. Jedná se o statistickou techniku, která není v české sociologii zatím příliš rozšířená. Jednotlivé kapitoly práce tuto techniku využívají, nicméně na její zevrubnou explanaci v jejich rámci není dostatečný prostor. V analytické části 5. kapitoly pracují s multinomickou logistickou regresí. Její logika a význam jsou v české sociologii poměrně dobře zpracovány na příkladu binární logistické regrese (srov. Řeháková 2000; Hendl 2004), a proto popis této techniky jako appendix k práci nepřipojuji.

Druhý appendix představuje základní struktury analyzovaných dat (Appendix B). V celé práci byla použita tabulková data. Ke každé kapitole je proto představena základní kontingenční tabulka a rozměry, podle nichž byla replikována. Celá data, pro opakovanou analýzu, doplnění nebo novou analýzu, najde čtenář na internetové adrese <http://www.fss.muni.cz/~katrnak>.

Na následujících stránkách se budeme zabývat sňatkem jako společenským a zároveň hromadným jevem. Zaměříme se na objektivizaci utváření manželského páru a pokusíme se ukázat, že se nejedná o nahodilý jev, který by se vymykal sociologickému popisu.

Svým zaměřením práce spadá do durkheimovské sociologické tradice. Jedná se o zmapování, popis a analýzu sociálních, nadindividuálních struktur, aniž by byly použity postupy, zdůvodnění nebo interpretace těch, kterých se sňatek týká – snoubenců. Podle E. Durkheima (1897, 1926) sociální struktury existují na člověku nezávisle. Jsou sice tvořené konkrétním, každodenním jednáním člověka (bez tohoto jednání by nemohly existovat), nicméně jejich podoba může být od tohoto jednání odlišná. Například kolektivní inklinace k sebevraždě se může lišit od individuálních důvodů sebevraždy. Příčiny rozvodovosti nemusejí být totožné s důvody, kvůli nimž se jedinec rozvádí. Příčiny určité míry sňatečnosti nebo uzavírání typických sňatků z hlediska sociálních charakteristik mužů a žen nemusejí souviset s psychologickými nebo osobními důvody člověka pro sňatek a mohou, ale nemusejí být lidmi, jichž se týkají, uvědomované a explicitně formulovatelné. Sociální makrostruktury identifikujeme pouze jako hromadné (většinové) jevy, nikoliv na úrovni konkrétního jednání člověka. Jedná se o skutečnost *sui generis*, jejíž existence nebyla až do doby vzniku sociologie, statistiky a demografie známa (Lepénies 1988).

V současné době se sociologie zabývá dvěma realitami. Jednak individuálním jednáním a jednak sociálními strukturami. Tyto struktury jsou sice naplňovány konkrétním jednáním, ovšem stejně jako se každá struktura liší od svých prvků, liší se i nadindividuální struktury sňatečnosti od konkrétních sňatků. Jejich podoba není redukovatelná na individuální sňatky, stejně jako důvody pro individuální sňatek nejsou odvoditelné pouze ze sňatkové struktury. Kvalitu vody nevysvětlíme vodíkem nebo kyslíkem. Tvrdost bronzu není dána mědí, cínem nebo olovem, z nichž je bronz složen. Podle E. Durkheima (1926) podoba žádné struktury není odvoditelná z jejích prvků. Abychom strukturu identifikovali, popsali a případně vysvětlili její charakter, je nezbytné ji analyzovat jako celek – jako koexistenci prvků, z nichž je složena.

V sociologii je strukturální rovina analýzy odlišná od roviny analýzy konkrétního jedince. Svou existencí člověk přispívá k existenci celku, nicméně protože nás zajímají charakteristiky celku, jeden konkrétní člověk není (a nemůže ani být) předmětem takové analýzy. V případě, že se to, co zjistíme o celku, neshoduje s charakteristikou jednotlivce (ať už v jakémkoli ohledu), neznamená to, že zjištění o celku jsou neplatná a mají být popřena. Jedná se o dvě kvalitativně rozdílná zjištění, o dvě roviny analýzy – dvě roviny poznání. V jednom případě je předmětem analýzy jedinec a jeho vnímání světa, v jiném případě je předmětem analýzy kolektivita, jíž je člověk součástí – společnost. Prostřednictvím nejrůznějších indikátorů, měř a indexů se ve druhém případě zajímáme o charakter, rysy a struktury společnosti, identifikovatelné pouze na agregované rovině dat o lidech – jako hromadné údaje.

Pokud připustíme, že struktura sňatečnosti se liší od podoby individuálních sňatků, co je příčinou existence této struktury, když to individuální příčiny pro uzavření sňatku nejsou? Podle E. Durkheima (1897, 1926) bychom měli její příčiny hledat zase v jiné struktuře – v uspořádání společnosti například podle pohlaví, věku, vzdělání, zaměstnání nebo ekonomických či třídních rozdílů. Sňatek nikdo z nás nevymyslel (byl tu před námi a bude snad i po nás), nicméně většina z nás jej dříve nebo později uzavře (někteří i vícekrát). Můžeme mít k tomu rozličné individuální důvody, ale to, že sňatek existuje a uzavřené sňatky mají z „ptačí perspektivy“ zřetelné vzorce, znamená, že lidé jsou sociálními okolnostmi „nuceni“ jednat určitým způsobem. Důvody jejich jednání jsou individuální, nicméně příčiny existence struktury sňatečnosti jsou sociální. Souvisejí s vnějšími charakteristikami lidí, kteří společně koexistují – se sociálními vazbami mezi nimi.

V jednotlivých kapitolách budeme zkoumat uzavřené sňatky v české společnosti podle sociálních kritérií manželů ve vybraných letech. To je výhodou i nevýhodou zároveň. Výhodou je, že budeme analyzovat pouze jednu demo-

grafickou událost – sňatek, která přesným a vyčerpávajícím způsobem (bez výběrové chyby) charakterizuje českou populaci v daném roce. Nevýhodou tohoto postupu je, že z hlediska manželské volby, nikoliv pouze uzavřený sňatek, ale také sňatek neuzavřený může být vnímán jako výsledek této volby. Jací lidé, s jakými charakteristikami sňatky neuzavírají? A je to důsledek procesu manželského párování na sňatkovém trhu, o němž tato práce pojednává? Pokud ano, jednalo by se o podstatnou dimenzi sňatkového trhu, kterou tato práce opomíjí, protože staví pouze na uzavřených sňatcích.

Další nevýhodou této práce je, že neříká nic o průběhu výběrového párování. Nabízí pouze analýzu výsledků – uzavřených sňatků, nicméně neodpovídá na otázku, jak dlouho to trvalo, než jednotliví snoubenci k tomuto výsledku dospěli. Přitom faktor času může být významnou součástí výběrového párování vedoucího k uzavření (nebo naopak neuzavření) sňatku (Oppenheimer 1988).

A konečně poslední nevýhodou této práce je, že místo seznámení není v uzavřených sňatcích identifikovatelné, a proto není ani předmětem analýzy. Místo seznámení partnerů bychom ovšem měli také považovat za součást výběrového párování v moderní společnosti a z tohoto úhlu pohledu jej analyzovat (viz Bozon, Heran 1989).

I přes všechno, co tato práce postrádá, věřím, že jednotlivé kapitoly nabízejí ucelené a do jisté míry vyčerpávající poznání o sňatkovém párování a jeho vývoji od druhé světové války až po současnost v české společnosti. Jsem také přesvědčen, že poznání sňatkového párování, jeho proměn v čase a determinant je stejně významné pro sociálněstratifikační výzkum jako poznání sociální mobility, zmapování jejího vývoje a faktorů, které sociální mobilitu podmiňují. Sňatkové párování považuji za stejně důležitý jev pro zmapování a analýzu socioekonomických nerovností, příležitostí a bariér jako sociální mobilitu. Především s tímto přesvědčením jsem tuto knihu psal.

Kapitola 1

Sňatek a reprodukce sociálních nerovností

Po dlouhou dobu sociální vědci považovali sňatek z lásky a sňatek z rozumu za neslučitelné a kontradiktorní. Na sklonku první poloviny 20. století se však objevily výzkumy, které identifikovaly pravidlo homogamie (např. Hunt 1940; Burgess, Wallin 1943; Winch 1958; Girard 1964). Toto pravidlo bylo překvapením nejen pro odbornou, ale do značné míry i pro laickou veřejnost. Poznání moderní společnosti a její kontinuity v čase bylo doplněno o mechanismus, o němž se mělo za to, že zmizel spolu se společností tradiční někdy na přelomu 18. a 19. století.

Pravidlo homogamie (někdy také endogamie) říká, že většina lidí, kteří uzavírají sňatek, si nevybírá partnera nebo partnerku náhodně, ale hledá si je na základě podobnosti sociálních charakteristik. Lidé ekonomicky, sociálně nebo kulturně znevýhodnění si vybírají své protějšky zase mezi lidmi ekonomicky, sociálně nebo kulturně znevýhodněnými, lidé dobře společensky postavení si vybírají své protějšky také mezi lidmi dobře společensky postavenými, lidé mladí si vybírají své protějšky opět mezi lidmi mladými, lidé staří mezi starými, lidé věřící mezi věřícími, lidé postižení nebo fyzicky handicapovaní mezi postiženými nebo fyzicky handicapovanými. Partnerská volba není zkrátka nepopsaným listem papíru, jak se z úhlu pohledu jedince jeví a jak je prezentována na veřejnosti a v masmédiích. Výběr manžela nebo manželky strukturují sociální kritéria, která vymezují pravděpodobnost jednotlivých protějšků, jež člověk během svého života nejen potká, ale které si pro svůj manželský život i zvolí.

Opakem homogamie je heterogamie (někdy se také nazývá exogamie) – sociální rozdílnost manželů. Záleží ovšem vždy na kritériu, které zvolíme. Heterogamie může být věková, vzdělanostní, zaměstnanecká, ekonomická, geografická, etnická, náboženská nebo daná sociálním původem. Pokud varianty sociálních kritérií, jimiž heterogamii manželů vymezujeme, lze seřadit od vyšších po nižší (např. vzdělání nebo příjem člověka), můžeme heterogamii rozdělit na hypergamii a hypogamii. Hypergamie znamená, že člověk s nižší variantou kritéria si bere člověka s vyšší variantou kritéria (je-li kritériem vzdělání, pak např. vyučená žena si bere za muže středoškoláka – z jejího

grafickou událost – sňatek, která přesným a vyčerpávajícím způsobem (bez výběrové chyby) charakterizuje českou populaci v daném roce. Nevýhodou tohoto postupu je, že z hlediska manželské volby, nikoliv pouze uzavřený sňatek, ale také sňatek neuzavřený může být vnímán jako výsledek této volby. Jací lidé, s jakými charakteristikami sňatky neuzavírají? A je to důsledek procesu manželského párování na sňatkovém trhu, o němž tato práce pojednává? Pokud ano, jednalo by se o podstatnou dimenzi sňatkového trhu, kterou tato práce opomíjí, protože staví pouze na uzavřených sňatcích.

Další nevýhodou této práce je, že neříká nic o průběhu výběrového párování. Nabízí pouze analýzu výsledků – uzavřených sňatků, nicméně neodpovídá na otázku, jak dlouho to trvalo, než jednotliví snoubenci k tomuto výsledku dospěli. Přitom faktor času může být významnou součástí výběrového párování vedoucího k uzavření (nebo naopak neuzavření) sňatku (Oppenheimer 1988).

A konečně poslední nevýhodou této práce je, že místo seznámení není v uzavřených sňatcích identifikovatelné, a proto není ani předmětem analýzy. Místo seznámení partnerů bychom ovšem měli také považovat za součást výběrového párování v moderní společnosti a z tohoto úhlu pohledu jej analyzovat (viz Bozon, Heran 1989).

I přes všechno, co tato práce postrádá, věřím, že jednotlivé kapitoly nabízejí ucelené a do jisté míry vyčerpávající poznání o sňatkovém párování a jeho vývoji od druhé světové války až po současnost v české společnosti. Jsem také přesvědčen, že poznání sňatkového párování, jeho proměn v čase a determinant je stejně významné pro sociálněstratifikační výzkum jako poznání sociální mobility, zmapování jejího vývoje a faktorů, které sociální mobilitu podmiňují. Sňatkové párování považuji za stejně důležitý jev pro zmapování a analýzu socioekonomických nerovností, příležitostí a bariér jako sociální mobilitu. Především s tímto přesvědčením jsem tuto knihu psal.

Kapitola 1

Sňatek a reprodukce sociálních nerovností

Po dlouhou dobu sociální vědci považovali sňatek z lásky a sňatek z rozumu za neslučitelné a kontradiktorní. Na sklonku první poloviny 20. století se však objevily výzkumy, které identifikovaly pravidlo homogamie (např. Hunt 1940; Burgess, Wallin 1943; Winch 1958; Girard 1964). Toto pravidlo bylo překvapením nejen pro odbornou, ale do značné míry i pro laickou veřejnost. Poznání moderní společnosti a její kontinuity v čase bylo doplněno o mechanismus, o němž se mělo za to, že zmizel spolu se společností tradiční někdy na přelomu 18. a 19. století.

Pravidlo homogamie (někdy také endogamie) říká, že většina lidí, kteří uzavírají sňatek, si nevybírají partnera nebo partnerku náhodně, ale hledá si je na základě podobnosti sociálních charakteristik. Lidé ekonomicky, sociálně nebo kulturně znevýhodnění si vybírají své protějšky zase mezi lidmi ekonomicky, sociálně nebo kulturně znevýhodněnými, lidé dobře společensky postavení si vybírají své protějšky také mezi lidmi dobře společensky postavenými, lidé mladí si vybírají své protějšky opět mezi lidmi mladými, lidé staří mezi starými, lidé věřící mezi věřícími, lidé postižení nebo fyzicky handicapovaní mezi postiženými nebo fyzicky handicapovanými. Partnerská volba není zkrátka nepopsaným listem papíru, jak se z úhlu pohledu jedince jeví a jak je prezentována na veřejnosti a v masmédiích. Výběr manžela nebo manželky strukturují sociální kritéria, která vymezují pravděpodobnost jednotlivých protějšků, jež člověk během svého života nejen potká, ale které si pro svůj manželský život i zvolí.

Opakem homogamie je heterogamie (někdy se také nazývá exogamie) – sociální rozdílnost manželů. Záleží ovšem vždy na kritériu, které zvolíme. Heterogamie může být věková, vzdělanostní, zaměstnanecká, ekonomická, geografická, etnická, náboženská nebo daná sociálním původem. Pokud varianty sociálních kritérií, jimiž heterogamii manželů vymezujeme, lze seřadit od vyšších po nižší (např. vzdělání nebo příjem člověka), můžeme heterogamii rozdělit na hypergamii a hypogamii. Hypergamie znamená, že člověk s nižší variantou kritéria si bere člověka s vyšší variantou kritéria (je-li kritériem vzdělání, pak např. vyučená žena si bere za muže středoškoláka – z jejího

úhlu pohledu se jedná o hypergamní sňatek). Hypogamie znamená, že člověk s vyšší variantou kritéria si bere člověka s nižší variantou kritéria (opět při kritériu vzdělání: středoškolák si bere za manželku vyučenou ženu – z jeho úhlu pohledu se jedná o hypogamní sňatek). Pro identifikaci hypergamie a hypogamie je klíčové pohlaví – to, zda se na heterogamní sňatek díváme z pohledu ženy nebo muže. Z hlediska uzavřeného sňatku se ovšem jedná o spojené nádoby – kde je hypergamie, je i hypogamie a naopak.

Cílem této kapitoly je představit základní pojmový a konceptuální aparát, s nímž budeme v následujících kapitolách pracovat. Nejdříve se zaměříme na dva typy výběru manžela a manželky a ukážeme si, že ačkoliv se s proměnou tradiční společnosti ve společnost moderní změnil způsob tohoto výběru, jeho podstata, již je pravidlo homogamie, zůstává stejná. Poté si ukážeme, jaké faktory – strukturální, sociální a individuální – jsou součástí manželského výběru v moderní společnosti. Zaměříme se na jednotlivé typy homogamie, které sociální vědci v průběhu 20. století v moderní společnosti identifikovali, a ukážeme si jejich význam pro konstituci a přetrvávání moderní společnosti v čase. Nakonec se zaměříme na strukturu jednotlivých kapitol a představíme si charakter dat a koncepty absolutní a relativní homogamie jako dva způsoby výpovědi o nich.

1.1 Tradiční a moderní výběr manžela a manželky

Z hlediska sociologického můžeme rozlišit dva typy výběru manžela a manželky – *tradiční* a *moderní*.⁴ Tradiční výběr je vysvětlitelný zájmem širší rodiny a ekonomickými ohledy. Lásky, náklonnost a osobní sympatie partnerů tuto volbu mohou doprovázet, i když nutně nemusejí. Moderní výběr, který spojuje například bohatého muže a chudou ženu, ekonomický zájem širší rodiny nevysvětluje. Jediné, co zbývá pro jeho explanaci, je zamilovanost a emocionální náklonnost obou aktérů sňatku.

Pro tradiční výběr manžela nebo manželky je charakteristická volba rodičů. Potomci, jichž se výběr týká, rodičům v tomto ohledu důvěřují. Vědí, že rodiče pro ně chtějí co nejlepšího partnera nebo partnerku. S vybraným manželem nebo manželkou jsou obvykle (předem) spokojeni. Proti způsobu výběru neprotestují. Považují jej za racionální. Vzájemné partnerské poznávání, vyjednávání a sblížování je ve společnostech, kde je tento způsob man-

želského výběru rozšířen, upozaděno. Od mladého člověka nikdo neočekává, že si bude svůj protějšek hledat sám. Odpovědnost za vydařené (nebo vydařené) manželství není na aktérech sňatku, ale především na širší rodině (Shorter 1975; Laslett 1977; Flandrin 1979, 1991; Laslett 1984; Ariès 1962; Goody 2006).

Předmanželské vztahy mezi mladými lidmi ve společnostech tradiční manželské volby sice existují, nejsou však předstupněm sňatku a ani se neočekává, že by ke sňatku měly vést. Pokud bychom se mladých lidí v takové společnosti zeptali, zda preferují sňatek z lásky nebo sňatek vyjednaný, většina z nich by volila druhou možnost. Domluvený sňatek s ohledem na ekonomickou, sociální a kulturní příbuznost širších rodin snoubenců zaručuje jednak porozumění mezi snoubenci a jednak stabilitu manželství a jeho kontinuitu v čase. Ekonomické a sociální nerovnosti prostřednictvím uzavíraných sňatků (a následné biologické reprodukce) tímto způsobem přetrvávají. Navíc sňatek je obvykle definován jako životní povinnost. Z těchto důvodů je to příliš vážná věc na to, aby výběr manžela nebo manželky byl ponechán v rukou potomků (v lepším případě) nebo náhodě (v horším případě). Vztah k instituci manželství je silnější než vztah k manželovi nebo manželce. To znamená, že vybraný manžel nebo manželka pouze reprezentují uskutečnění sňatku, bez ohledu na to, zda jsou předmětem lásky či nikoliv. Jedná se o realizaci citu, který obvykle existuje před tím, než je „zhmotněn“ v konkrétním manželovi nebo manželce.

Pro *moderní výběr* je typické, že volba partnera nebo partnerky je v rukou samotných aktérů. Rodina původu volbu partnera a partnerky přímo neovlivňuje. K seznámení s protějškem může dojít kdekoliv a kdykoliv. Jedinou podmínkou navázání vztahu dvou lidí je vzájemná náklonnost a emocionální blízkost. Lásky a sdílená intimita jsou základním stavebním kamenem manželství. Neexistence lásky mezi potenciálními partnery je jedním z hlavních důvodů odmítnutí manželství (Luhmann 1986). Význam rodičů při výběru manžela nebo manželky je minimální. Manželský vztah je oprostěn od všech vnějších okolností, které by zdůvodňovaly jeho existenci (Giddens 1993). Není podmíněn ani ekonomickými, ani sociálními faktory. Klíčovou roli hraje zaujatost muže a ženy pro vztah – vzájemná oddanost jeden druhému.

1.2 Homogamie jako důsledek dvou typů výběru manžela a manželky

Partnerský vztah, který by předcházel manželství a jehož základem by bylo vzájemné partnerské vyjednávání, pramenící z emocí, náklonnosti, citu

4 Jedná se o dva ideální typy, které jsou nástrojem analýzy reality. Jejich prostřednictvím můžeme svět kolem sebe vnímat. Realita je ale vždy komplexnější než tyto dva typy. Jednotlivé empirické případy se ve větší nebo menší míře od těchto dvou typů odlišují. Z tohoto důvodu ideální typ nemá oporu v empirické realitě, ale v teoretickém uvažování (více k tomu Weber 1998).

a romantické lásky, byl v tradiční společnosti spíše výjimkou než pravidlem (Shorter 1975; Laslett 1977; Flandrin 1979, 1991). Důsledky, které z uzavření sňatku plynuly pro mladé manžele a jejich příbuzenstvo, byly považovány za příliš vážnou věc na to, aby výběr manžela nebo manželky mohla širší rodina ponechat v rukou těch, jichž se přímo týkala, tedy v rukou partnerů. Sociální struktura společnosti se tímto způsobem po staletí udržovala, jelikož nepsané pravidlo, podle něhož člověk nevstupuje do jakéhokoliv manželství, ale pouze do manželství s člověkem, který je mu po ekonomické, symbolické, statusové, vzdělanostní, náboženské, etnické nebo regionální stránce podobný či blízký, patřilo k základním pravidlům „racionality“ tradičního člověka a sociálního řádu tradičních společností.⁵

Na úsvitu moderní společnosti vliv širší rodiny slábně. Jako důvod uzavírání sňatků se prosazují emoce, cit, individuální náklonnost a láska k osobě opačného pohlaví. Vliv mladých lidí jako individuí roste. Od nynějška jsou to oni, kdo rozhoduje o volbě manžela nebo manželky. Jako nezamýšlený důsledek této změny se ustavuje instituce partnerského vztahu – způsob chování, při němž se lidé vzájemně poznávají, sdělují si svoje pocity, svá přání a svoje touhy. Začínají ve větší nebo menší míře sdílet důvěrný vztah, který předchází jejich manželství a rodině. To, co v tradiční společnosti tedy obstarávali a vyjednávali do určité míry rodiče a širší příbuzenstvo, leží v moderní společnosti na bedrech mužů a žen. Oni musejí být aktivní, oni si musejí najít partnera nebo partnerku, navázat s ní nebo s ním vztah a tento vztah udržet. Jsou-li v tomto úspěšní, teprve pak uzavírají sňatek a zakládají rodiny.

Paradoxem přitom je, že v konečném důsledku se vybraní partneři a partnerky na podkladě osobní náklonnosti a citu ve většině ohledů neodlišují od partnerů a partnerek, které by pro své potomky vybrali sami rodiče, pokud by měli tu moc. I v moderní společnosti platí, že si člověk nevybírám jakýkoliv protějšek, nýbrž protějšek, který je mu z hlediska ekonomického, symbolického, statusového, vzdělanostního, náboženského, etnického nebo regionálního podobný a blízký. Ač se tedy forma navazování a vyjednávání sňatků přechodem od tradiční k moderní společnosti mění, podoba uzavřených sňatků se příliš nemění. Sňatek a rodina jsou stále základním kamenem přetrvávání sociální struktury z jedné generace na druhou.

⁵ To ovšem neznamená, že by sňatky z lásky neexistovaly. Existovaly – láska však nebyla tím klíčovým, co bylo k uzavření sňatku nezbytné. Pokud se v takovém světě vyskytlí milenci, mezi jejich vztahem a manželstvím neexistovala přímá spojnice. Jak ukazuje L. Roussel (1992), P. Laslett (1984) nebo P. Ariès (1962) – v tradiční společnosti najdeme jednak dvorní lásku, která má své opěvovatele, ale je to spíše kontrolovaný sen než realita, a jednak manželství. Milostná láska chápána jako součást manželství nemá své opodstatnění a manželství mezi milenci není rozšířené.

1.3 Bariéry, omezení a preference manželské volby v moderní společnosti

Výběr manžela a manželky v moderní společnosti ovlivňují tři typy faktorů – individuální, strukturální a sociální. Pokud by výběr manželského protějšku podmiňovaly pouze faktory individuální, vybírali bychom si manžela a manželku na základě vlastního úsilí, snahy, preferencí a osobní náklonnosti. Všichni muži a všechny ženy by měli podobnou pravděpodobnost spolu vstoupit do manželství. O sňatku bychom mohli hovořit jako o spříznění volbou. Ačkoliv v rovině každodenní komunikace a v masmédiích nejsme o ničem jiném přesvědčováni, v žitém světě se to neděje v takové míře, v jaké bychom to očekávali. Výběr manžela a manželky je podmiňován především strukturálními a sociálními faktory.

Strukturální faktory jsou možnosti a příležitosti uzavřít sňatek s konkrétním mužem nebo ženou (Kalmijn 1991a; Smeenk 1998). Tyto faktory souvisejí s velikostí a prostorovým rozmístěním mužů a žen na sňatkovém trhu. Jde o to, jací muži a jaké ženy jsou na sňatkovém trhu přítomné. Symbolicky řečeno se jedná o nabídku, z níž je vybíráno. Meze této nabídky, stejně tak jako její obsah, tvoří hranice toho, co může a nemůže být voleno – jací muži s jakými ženami a jaké ženy s jakými muži mohou uzavírat sňatky. Je-li například na sňatkovém trhu více vysokoškoláků než vysokoškolaček, kteří chtějí uzavřít sňatek, a chtějí-li si všichni vysokoškoláci vzít za manželky vysokoškolačky, část vysokoškoláků si buď musí vybrat ženu s jiným vzděláním, nebo zůstat svobodná. Podobná omezení bychom na sňatkovém trhu našli s ohledem na věk, zaměstnání, religiozitu, etnicitu nebo geografickou blízkost či vzdálenost mužů a žen. Všechny tyto faktory, buď dohromady nebo každý zvláště, strukturují manželskou volbu. Vymezují hranice možného (a nemožného) v manželském výběru.

Sociální faktory souvisejí se sociálními bariérami mezi skupinami mužů a žen na sňatkovém trhu (Kalmijn 1991a; Smeenk 1998). Jedná se o sociální rozdíly, které muži a ženy, chtějí-li uzavřít sňatek, musejí překonávat. Jsou-li například rozdíly mezi vzdělanostními stupni ve společnosti malé nebo dokonce zanedbatelné, je pro muže a ženy s rozdílným vzděláním mnohem snazší uzavřít sňatek, než pokud jsou tyto rozdíly velké. Odlišně vzdělaní muži a ženy vstupují do manželství, protože v jejich vnímání (a pak následném jednání) nejsou vzdálenosti mezi vzdělanostními stupni sociálně významné. Jsou-li ovšem vzdálenosti mezi těmito stupni velké, vzdělanostní rozdíly strukturují manželskou volbu. Ve vnímání mužů a žen je vzdělaní natolik důležité, že poznamenává jejich manželskou volbu. Dohromady se vzdělanostními rozdíly nebo bez ohledu na ně, šance na uzavření sňatku mohou podmiňovat věkové

rozdíly (bariéry mezi věkovými skupinami), zaměstnanecké rozdíly (bariéry mezi zaměstnaneckými skupinami), religiozní rozdíly (bariéry mezi náboženskými skupinami), etnické rozdíly (bariéry mezi etniky) nebo prostorové rozdíly (bariéry mezi regiony nebo sídly). Záleží vždy na tom, jak jsou v dané společnosti sociálně významné – jakou roli jim ti, kteří uzavírají sňatek, přisuzují. Jedná se o vliv sociální struktury na manželskou volbu.

Strukturální a sociální faktory jsou identifikovatelné především v sociologické makroperspektivě (ve statistických údajích o uzavřených sňatcích). Individuální faktory jsou viditelné v rovině každodenního jednání – v sociologické mikroperspektivě (ve výpovědích mužů a žen).

Individuálními faktory se v této práci zabývat nebudeme. Naším cílem je zmapovat strukturální a sociální faktory – tedy možnosti a šance, ukázat do jaké míry podmiňují výběr manžela a manželky a diskutovat o tom, nakolik manželská volba přispívá k přetrvávání sociální struktury české společnosti z jedné generace na druhou.

1.4 Proč zkoumat homogamii?

Uchopení sňatků pomocí konceptu homogamie má významné sociologické implikace. Homogamie nebo heterogamie totiž neznamená pouze popis uzavřených sňatků z hlediska stejnosti či rozdílnosti sociálních charakteristik partnerů, ale odkazuje k sociálním fenoménům, které v obecném slova smyslu souvisejí s reprodukcí společnosti – s přetrváváním nebo změnou sociální struktury z jedné generace na druhou. Odpověď na otázku, proč zkoumat daný typ homogamie, je tedy zároveň odpovědí na otázku, co daná homogamie indikuje, co to znamená pro společnost, identifikaci sociálních skupin, bariér a rozdílů mezi nimi a jaké jsou sociální, ekonomické, kulturní nebo politické implikace změn v mírách této homogamie.

1.4.1 Proč zkoumat statusovou homogamii?

Statusová homogamie odkazuje k uzavírání sňatků mužů a žen podle třídního postavení jejich rodičů. Jedná se o podobnost páru z hlediska sociálního původu (Winch 1958; Carter, Glick 1976). V případě vysoké statusové homogamie jsou sňatky uzavírány mezi lidmi vyrůstajícími ve stejné sociální třídě (bez ohledu na třídní postavení, které získali), v případě nízké statusové homogamie jsou sňatky uzavírány bez ohledu na třídní původ mužů a žen. Statusová homogamie by měla souviset s reprodukcí třídního postavení z jedné generace na druhou (Ultee, Luijkx 1994). Je-li ve společnosti nízká

intergenerační sociální mobilita, potomci končí ve stejném třídním postavení jako jejich rodiče. Bariéry mezi sociálními třídami jsou natolik významné, že je obtížné je mezigeneračně překonat. Můžeme pak předpokládat, že tytéž bariéry stojí v cestě uzavírání sňatků mužů a žen z rozdílných sociálních tříd. Vysoká sociální mobilita naopak znamená, že potomci končí v odlišném třídním postavení než mají jejich rodiče – mají vyšší pravděpodobnost na sociálně heterogamní sňatek. Podíváme-li se na to z obrácené perspektivy, můžeme konstatovat, že statusová homogamie je indikátorem velikosti těchto bariér. Ukazuje, do jaké míry je pro dva lidi uzavírající sňatek představitelné vzít si někoho z jiné (původem dané) sociální třídy – do jaké míry prostředí, ve kterém člověk vyrostl, ovlivňuje výběr jeho manžela nebo manželky.

1.4.2 Proč zkoumat vzdělanostní a zaměstnaneckou homogamii?

Podobně jako analýza statusové homogamie, tak i analýza vzdělanostní a zaměstnanecké homogamie doplňují analýzu sociální mobility v sociálněstratifikačním výzkumu. Sociální mobilita, vzdělanostní i zaměstnanecká homogamie indikují „sociální“ otevřenost (Ultee, Luijkx 1994; Smits, Ultee, Lammers 1998a; 1998b). Intergenerační sociální mobilita ukazuje změnu třídních nerovností z jedné generace na druhou, intragenerační (zaměstnanecká) mobilita ukazuje vývoj třídních nerovností v čase v rámci jedné generace, vzdělanostní homogamie odkazuje k velikosti vzdělanostních nerovností a zaměstnanecká homogamie indikuje míru nerovností mezi jednotlivými typy zaměstnání. Ve společnostech s nízkou vzdělanostní nebo zaměstnaneckou homogamii (vysokou vzdělanostní a zaměstnaneckou heterogamii) je párování lidí s rozdílným stupněm vzdělání či s rozdílným typem zaměstnání rozšířené. Muži a ženy s odlišným vzděláním nebo zaměstnáním uzavírají sňatky, protože v jejich vnímání (a následném jednání) nejsou vzdálenosti mezi vzdělanostními stupni nebo zaměstnaneckými kategoriemi významné. Manželské svazky existují napříč vzdělanostní a zaměstnaneckou strukturou. Vysoká vzdělanostní a zaměstnanecká homogamie (nízká vzdělanostní a zaměstnanecká heterogamie) naopak odkazuje k tomu, že uzavírání sňatků mezi lidmi s jiným stupněm vzdělání nebo s jiným typem zaměstnání není příliš běžné. Vzdálenosti a bariéry mezi vzdělanostními stupni nebo zaměstnaneckými kategoriemi jsou ve vnímání lidí natolik velké, že se odrážejí v jejich manželské volbě. Sňatky jsou uzavírány více v rámci vzdělanostních a zaměstnaneckých kategorií než napříč nimi. Vzdělání a zaměstnání je v tomto případě významným prediktorem manželské volby.

Zatímco sociální mobilita odráží společenskou změnu, homogamie odráží poměry na sňatkovém trhu. Sociální mobilita odkazuje k třídní struktuře,

vzdělanostní homogamie k vzdělanostní a zaměstnanecká homogamie k zaměstnanecké struktuře. Každý z těchto konceptů indikuje „otevřenost“ společnosti – velikost bariér mezi lidmi – ovšem v odlišné dimenzi. V empirické rovině mezi nimi existuje pozitivní vazba (Ultee, Luijkx 1994; Katrňák, Fučík 2007). Vysoká sociální mobilita souvisí s nízkou zaměstnaneckou homogamií a nízkou vzdělanostní homogamií (vysokou zaměstnaneckou a vzdělanostní heterogamií). Třídní, tedy zaměstnanecká a vzdělanostní struktura je v tomto případě otevřená. Lidé poměrně hladce překonávají třídní rozdíly, ať už mezi generacemi nebo v rámci jedné generace, stejně jako zaměstnanecké a vzdělanostní rozdíly při uzavírání sňatků. Nízká sociální mobilita souvisí naopak s vysokou zaměstnaneckou a vzdělanostní homogamií (nízkou zaměstnaneckou a vzdělanostní heterogamií). Třídní, zaměstnanecká a vzdělanostní struktura je v tomto případě uzavřená. Třídní bariéry v rovině každodenního jednání jsou příliš velké na to, aby je lidé bez obtíží zdolávali, stejně jako jsou rozdíly mezi zaměstnáními a vzdělanostními stupni příliš významné na to, aby na ně muži a ženy při manželské volbě nebrali ohled.

1.4.3 Proč zkoumat věkovou homogamii?

Věková homogamie znamená uzavírání sňatků s ohledem na věk muže a ženy. Věková homogamie není ovšem tak jednoznačný koncept jako zaměstnanecká nebo vzdělanostní homogamie. Jednak proto, že věk je spojitá proměnná, zatímco vzdělání nebo zaměstnání jsou kategorizované proměnné. Dále proto, že stejný věk manželů sice označuje věkovou homogamii, nicméně jelikož je ve většině společností častější sňatek mezi starším mužem a mladší partnerkou než sňatek, v němž oba manželé mají totožný věk, je nezbytné vzít tuto skutečnost v úvahu při vymezení věkové homogamie. To znamená, že zatímco u vzdělání nebo zaměstnání je za homogamní sňatek považován takový sňatek, kdy je vzdělání nebo zaměstnání manželů stejné (za heterogamní pak takový sňatek, v němž je vzdělání nebo zaměstnání manželů rozdílné), pro sňatkový věk tento závěr bez výhrady přijmout nemůžeme. V případě, že nebudeme brát ohled na věk, rodinný stav a vzdělání snoubenců, můžeme prohlásit, že většina mužů preferuje ženu o několik let mladší a většina žen muže o několik let staršího (Bozon 1991; Vossen 1999). Do jaké míry se jedná o věkovou homogamii a věkovou heterogamii s ohledem na tyto odlišné věkové preference podle pohlaví? Máme striktně považovat za věkově homogamní každé manželství, v němž věk muže odpovídá věku ženy, a za věkově heterogamní všechna ostatní manželství? Nebo je nezbytné do konceptu věkové homogamie zahrnout odlišné věkové preference podle pohlaví a za věkově homogamní považovat ještě takové manželství, v němž

existuje určitý (ve prospěch muže pozitivní) věkový rozdíl mezi manželi? To jsou otázky, které komplikují vymezení a empirickou identifikaci věkové homogamie a každá analýza věkové homogamie se s nimi musí vyrovnat (Berardo, Appel, Berardo 1993).

Zatímco vzdělanostní a zaměstnanecká homogamie odkazují k nadindividuálním strukturám, věková homogamie odkazuje k povaze manželského vztahu. Věkově heterogamní manželství (starší muž než žena) indikuje tradiční rozdělení manželských rolí, submisivní postavení ženy a dominanci muže v ekonomické a intimní sféře manželství (Ware 1981). Věkově homogamní manželství odkazuje k genderové rovnosti manželského páru, stejnému podílu muže a ženy na rozhodnutích týkajících se rodinného života, podobnému ekonomickému příjmu obou pohlaví, partnerskému vyjednávání a intimní či sexuální blízkosti muže a ženy (Hochstadt 1982; Veevers 1984; Atkinson, Glass 1985; Wheeler, Gunter 1987). Jedná se o kulturní podobnost stejně starých mužů a žen (Fučík 2006). Společnosti s vysokou věkovou homogamií (nízkou věkovou heterogamií) jsou společnosti názorové a postojové rovnosti podle pohlaví a věku – nízkých kulturních bariér mezi muži a ženami ve stejných věkových kohortách. Společnosti s nízkou věkovou homogamií (vysokou věkovou heterogamií) jsou naopak společnosti, v nichž stejně staří muži a ženy mají odlišné životní strategie, jinak přistupují k založení rodiny, intimnímu životu a biologické reprodukci obecně.

Z hlediska „sociální“ otevřenosti je vztah mezi věkovou homogamií, vzdělanostní a zaměstnaneckou homogamií nejednoznačný a nebyl dosud empiricky testován. Sociální otevřenost, a tedy nízkou zaměstnaneckou a vzdělanostní homogamii, může teoreticky doplňovat jak vysoká, tak nízká věková homogamie. V prvním případě jsou zaměstnanecké a vzdělanostní bariéry ve společnosti nízké, lidé je bez problémů překonávají a sňatky jsou uzavírány bez ohledu na tyto bariéry, a právě proto jsou také kulturní bariéry mezi muži a ženami ve stejných nebo blízkých věkových kohortách nízké – naměříme vysokou věkovou homogamii. Ve druhém případě je zaměstnanecká a vzdělanostní homogamie nízká, nicméně věková homogamie je také nízká, protože neexistence bariér mezi vzdělanostními stupni a typy zaměstnání souvisí s neexistencí bariér mezi věkovými kohortami mužů a žen, což znamená, že sňatky jsou uzavírány napříč věkovou strukturou společnosti. V prvním případě předpokládáme, že absence bariér mezi vzdělanostními stupni a zaměstnaneckými pozicemi zvyšuje kulturní blízkost mužů a žen v rámci stejných kohort, ovšem na úkor jejich mezikohortní vzdálenosti. Ve druhém případě předpokládáme, že absence stejných vzdělanostních a zaměstnaneckých bariér snižuje více interkohortní diference mužů a žen než jejich kulturní rozdíly v rámci stejných kohort.

1.4.4 Proč zkoumat náboženskou, etnickou, geografickou a sídelní homogamii?

Náboženská homogamie odkazuje k uzavírání sňatků podle náboženského přesvědčení. Religiozita je v tomto případě faktor, který je při volbě manžela a manželky brán v potaz, promítá se do sňatkového rozhodování, v každodenním životě je jí přikládán význam. Ve společnostech, kde je rozšířená náboženská homogamie, je pro religiózního člověka obtížně představitelné, že by jeho manžel či manželka byli jiného náboženského vyznání. Pokud význam religiozity v každodenním životě klesá, náboženská homogamie přestává být rozšířená a ve společnosti dochází k uzavírání sňatků bez ohledu na náboženské přesvědčení či vyznání. Pokles náboženské homogamie odkazuje k míře sekularizace společnosti, individualismu, malému významu religiózních hodnot a rituálů v životě člověka (Bumpass 1970; Monahan 1973; Johnson 1980; Kalmijn 1991b).

Etnická homogamie odkazuje k uzavírání sňatků podle etnického původu. Barva pleti nebo etnická příslušnost hrají roli při výběru manžela nebo manželky. Najdeme-li ve společnosti nízkou etnickou homogamii, můžeme hovořit o vysoké toleranci k odlišným etnikům, nízké xenofobii a rasové nesnášenlivosti, jež souvisejí s neexistencí etnických enkláv a ghatt. Jedná se o indikátor multikulturní společnosti. Vysoká etnická homogamie naopak znamená vysoké bariéry mezi jednotlivými etniky, společnost dělenou na etnické skupiny a výskyt nesnášelivosti a netolerance mezi nimi. Etnické celky jsou konstituovány na základě specifických hodnot, norem a přesvědčení. Formují se kolem tradic, které se předávají z generace na generaci prostřednictvím sňatků uzavíraných v rámci etnických skupin. Potomci v etnicky homogamních manželstvích jsou pak vychováni ke stejným hodnotám (Kobrin, Goldscheider 1978).

Geografická homogamie je prostorová blízkost manželů, sídelní homogamie je blízkost manželů daná velikostí sídla jejich původu. Obě tyto homogamie se v realitě mohou doplňovat, i když to nemusí být pravidlem. Jejich sociologické implikace jsou však rozdílné. Geografická homogamie indikuje velikost prostorové (horizontální) mobility. Sídelní homogamie indikuje velikost kulturních a sociálních rozdílů mezi urbanistickými sídly. Vysoká geografická homogamie znamená, že lidé nejsou geograficky mobilní – uzavírají sňatky s partnerem nebo partnerkou ze svého blízkého okolí (ale bez ohledu na velikost sídla původu partnera nebo partnerky). Vysoká sídelní homogamie znamená, že mezi odlišně velkými sídly jsou značné kulturní a sociální rozdíly, které brání tomu, aby muži a ženy z nich vstupovali do manželství (nemusejí být ovšem od sebe prostorově příliš vzdáleni). Ideálním případem je zabývat

se oběma těmito homogamiemi dohromady. Identifikovat jejich koexistenci, analyticky je od sebe oddělit a měřit jejich velikosti při vzájemné kontrole.

Etnická, náboženská, geografická a sídelní homogamie by měly souviset se statusovou, vzdělanostní a zaměstnaneckou homogamií. Je-li společnost z hlediska sociální struktury otevřená, lidé se berou bez ohledu na svůj sociální původ (nízká statusová homogamie), mezi vzdělanostními a zaměstnaneckými kategoriemi neexistují významné rozdíly (nízká vzdělanostní a zaměstnanecká homogamie), měla by to být také společnost geograficky mobilní (nízká geografická homogamie), se zanedbatelnými sociálními a kulturními rozdíly mezi sídelními celky (nízká sídelní homogamie) a bez významnějších rozdílů mezi etniky (nízká etnická homogamie). Otázkou zůstává vztah mezi etnickou, geografickou a sídelní homogamií a homogamií věkovou. V literatuře, ani v empirických výzkumech, neexistuje pro tento vztah žádné zdůvodnění či opora.

1.5 Výzkumný problém: homogamie jako indikátor sociálních změn v ČR

Partnerské a manželské vztahy se v moderní společnosti ustavují podle jiných scénářů, než jsou ty, které o nich společnost píše. Uzavřené sňatky z hlediska sociálních charakteristik snoubenců můžeme chápat nejen jako důsledek sociálních, ekonomických a kulturních nerovností existujících ve společnosti, ale také jako konstitutivní prvek těchto nerovností. Záleží na tom, zda muže a ženy pojímáme jako ty, kteří jsou sociálními okolnostmi nuceni uzavírat určitý typ sňatku, nebo jako ty, kteří volí specifické strategie, aby uzavřeli takový typ sňatku, jež stvrzuje jejich společenské postavení. V prvním případě by muži a ženy byli pasivními oběťmi sociálních okolností, ve druhém případě by byli racionálně kalkulujícími jedinci, jež se snaží stvrdit své sociální postavení.

Ať je to tak či onak, výsledkem jsou v obou případech sňatky uzavírané podle pravidla homogamie. V jednotlivých kapitolách této práce se zaměříme na uzavírané sňatky v české společnosti a budeme je analyzovat pomocí tohoto pravidla. To, co nás zajímá, je, nakolik lze sňatky v české populaci popsat pomocí tohoto pravidla? Tedy do jaké míry je uzavírání sňatků sociálně strukturované? Jaké typy homogamie se v české společnosti vyskytují? Jak se jednotlivé homogamie v čase vyvíjejí? Co tento vývoj znamená pro českou společnost? Pro její strukturu, charakter, změny v ní a procesy, k nimž v ní dochází? Jaké faktory podmiňují homogamně a heterogamně uzavírané sňatky? Zda (a jak) jednotlivé typy homogamie spolu souvisejí?

To jsou základní výzkumné otázky této knihy. Každá z kapitol se věnuje pouze některým z nich. Analyzuje jiný typ sňatků a aplikuje na ně jiné pravidlo homogamie. Primární cíl všech kapitol je však společný: ukázat míru, do níž jsou sňatky v české společnosti sociálně strukturované, jak se tato strukturace mění v čase, případně jaké faktory v této strukturaci hrají roli. Jednoduše řečeno odpovědět na otázku, s jakou pravděpodobností kdo uzavírá sňatek s kým a případně proč? Pokud budeme schopni odpovědět na tuto otázku, znamená to, že existují nerovné šance na sňatek a manželskou volbu musíme pojímat jako součást ustavování nebo přetrvávání sociálních nerovností v české společnosti. Obsáhnout a analyzovat tyto konsekvence uzavíraných sňatků v české společnosti je sekundárním cílem této práce.

1.6 Data pro analýzu homogamie v ČR

Základním předpokladem pro analýzu homogamie je kontingenční tabulka, která ukazuje uzavřené sňatky podle zkoumaných charakteristik mužů a žen. Zajímáme-li se například o vzdělanostní homogamii, musíme mít k dispozici kontingenční tabulku ukazující počty uzavřených sňatků podle vzdělání snoubenců. Zkoumáme-li oproti tomu věkovou homogamii, je nezbytné mít data o uzavřených sňatcích podle vzájemného věku snoubenců. Chceme-li tyto údaje kombinovat, například zkoumat vzdělanostní homogamii podle sňatkového věku snoubenců v jednotlivých letech a s ohledem na to, zda se jedná o oboustranně svobodný, oboustranně rozvedený nebo jednostranně rozvedený sňatek (buď z hlediska muže nebo ženy), je nezbytné mít všechny tyto údaje v jedné (vícerozměrné) kontingenční tabulce.

Pro analýzu sňatků pomocí konceptu homogamie existují čtyři zdroje dat. Jednak to jsou data ze *Sčítání lidí, domů a bytů*, jednak to jsou data z matričních úřadů, dále to jsou data ze sociologických výzkumů a v neposlední řadě to jsou údaje z kvalitativních, etnografických nebo případových studií (Berardo, Appel, Berardo 1993). Poslední typ dat není vhodný pro analýzu sociálních struktur. Data ze Sčítání jsou nejpodrobnější a v evropských zemích v analýze homogamie také nejpoužívanější – byla použita ve více než 60 % analýz homogamie (Berardo, Appel, Berardo 1993). Data ze Sčítání ovšem nejsou v České republice před rokem 1989 k dispozici v elektronické podobě a výstupy, které z jednotlivých Sčítání máme, nelze použít pro analýzu sňatků pomocí konceptu homogamie.

Data ze sociologických výzkumů poskytují podrobné informace, jedná se však o průřezové studie, mapující stav v jednom časovém okamžiku. To je jejich nevýhodou. Pomocí jednoho sociologického výzkumu můžeme identi-

fikovat rozdíly mezi věkovými kohortami (tzv. kohortní efekty), nikoliv však vývoj homogamie v čase (tzv. efekt času). K zmapování vývoje a trendů je nezbytné mít řadu sociologických výzkumů realizovaných v jednotlivých letech. Problémem je, že vhodných sociologických výzkumů, které byly realizovány před rokem 1989, je v české společnosti velmi málo.

Data, s nimiž budeme v následujících kapitolách pracovat, jsou proto data z matričních úřadů. Pocházejí z Českého statistického úřadu. Jedná se o všechny uzavřené sňatky v jednotlivých letech v České republice. Informace, které jsou v těchto datech k dispozici, jsou údaje o snoubencích zjišťované v době jejich sňatku. S ohledem na pohlaví se jedná o sňatkový věk, počet dětí, vzdělání, zaměstnání, rodinný stav nebo velikost místa bydliště. Dotazy na tyto údaje se od konce druhé světové války až po současnost měnily, takže ne v každém časovém období jsou všechny tyto informace dostupné.⁶

Data z matričních úřadů umožňují získat dost informací, nicméně mají také svá úskalí. Jsou vhodná pro zmapování trendů a popis základních struktur uzavíraných sňatků před rokem 1989. Pro toto období jsou však dostupná pouze ve formátu dané (tištěné) kontingenční tabulky. Nabízejí tudíž pouze omezený počet proměnných, které tehdejší Český statistický úřad tiskl, a pro něž můžeme analyzované trendy kontrolovat. Od roku 1992 má Český statistický úřad data o uzavřených sňatcích v elektronické podobě. I když se počet zjišťovaných proměnných o uzavřených sňatcích od tohoto roku výrazně nemění, elektronická forma dat umožňuje generování nových, netypických kombinací proměnných o uzavřených sňatcích a tak odpovědět na otázky, na něž tištěná data v podobě kontingenčních tabulek pro období před rokem 1989 odpovědět neumožňují.

Struktuře dostupných dat a proměnných v nich bylo nutné přizpůsobit analytické zaměření jednotlivých kapitol a povahu výzkumných otázek v nich. V historicky zaměřených kapitolách 2, 3 a 4 jsou analyzovány kontingenční tabulky, ukazující uzavřené sňatky podle věku snoubenců, vzdělání snoubenců a jejich zaměstnání v jednotlivých letech, které jsou dostupné v *Pohybech obyvatelstva v České republice*. Cílem těchto kapitol je zmapovat trendy ve vývoji jednotlivých typů homogamie a z hlediska konsekvencí a významů, které tyto homogamie mají, ukázat vývoj a změny v české společnosti především před rokem 1989. Tyto kapitoly svými tématy přesahují ze sociologie rodiny a manželských vztahů do sociologie sociální stratifikace a nerovnosti.

V kapitolách 5, 6 a 7 jsou analyzována data o uzavřených sňatcích mezi roky 1992–2004 v české společnosti. Pro účely této práce pracovnice Českého

6 Charakteristiku a základní rozměry dat najde čtenář v jednotlivých kapitolách. Apendix B na konci práce ukazuje základní kontingenční tabulku pro každou z kapitol. Kompletní data viz www.fss.muni.cz/~katrnak.

statistického úřadu vytvořila z elektronické databáze uzavřených sňatků specifické kontingenční tabulky, které obsahují vybrané (a možné) kombinace údajů o sňatcích. Podoba a rozměry těchto kontingenčních tabulek byly generovány s ohledem na zkoumané otázky a testované hypotézy jednotlivých kapitol.

1.7 Dva typy statistické analýzy dat: absolutní a relativní homogamie

Na následujících stránkách se čtenář setká se dvěma typy analýzy dat. Jednak jsou uzavřené sňatky analyzovány pomocí základních popisných nástrojů, jimiž jsou průměry, podíly a procentuální distribuce. Jednak jsou použity analytické nástroje, jimiž jsou log-lineární modely (kapitoly 2, 3, 4, 6 a 7) a multinomická logistická regrese (kapitola 5), které odpovídají na výzkumné otázky pomocí konceptů poměrů šancí (log-lineární modely) a poměrů relativních rizik (multinomická logistická regrese).

V sociálněstratifikačním výzkumu procentuální distribuce odkazují k absolutním mírám, šance a rizika k mírám relativním. Homogamii podle toho, jak je indikována, můžeme rozdělit na *absolutní* a *relativní*.⁷ Absolutní homogamie ukazuje podíl homogamních sňatků z celkového počtu uzavřených sňatků. Relativní homogamie indikuje šance na uzavření homogamního sňatku.

Rozlišení homogamie na absolutní a relativní je nezbytné, jelikož jsme si ukázali, že uzavření homogamního sňatku podmiňují dva typy faktorů: strukturální, vymezující bariéry a omezení uzavřít sňatek s konkrétním mužem nebo ženou, a sociální či kulturní, na jejichž základě se muži a ženy liší šancemi na uzavření homogamního nebo heterogamního sňatku.

Absolutní homogamii indikují procentuální distribuce v kontingenční tabulce. Jedná se o podíl sňatků, v nichž jsou muži a ženy ve zkoumaných charakteristikách totožní. Máme-li například kontingenční tabulku uzavřených sňatků podle vzdělání muže a ženy z roku 2004, absolutní vzdělanostní homogamie je podíl všech sňatků, v nichž má žena stejné vzdělání jako muž (bez ohledu na stupeň vzdělání), z celkového počtu uzavřených sňatků

⁷ Toto dělení vychází z konceptů absolutní a relativní sociální mobility (více k tomu srov. Katrňák 2005). Absolutní a relativní mobilita (sociální fluidita) v sociálněstratifikačním výzkumu nahradily koncepty strukturální (vynucená) a čistá (cirkulační) mobilita, které se ukázaly pro analýzu mobilních dat jako empiricky nepoužitelné, protože *ex post* nelze empirickou analýzou data o sociální mobilitě rozdělit na složku strukturální a složku čistou (Goldthorpe 1980). Faktory, které ovlivňují změnu v zaměstnanecké struktuře (např. ekonomický růst nebo technologický pokrok), zároveň nemohou neovlivňovat čistou mobilitu (např. růst vzdělanostních šancí).

Tabulka 1.1 Hypotetická data pro sňatky mezi muži a ženami podle jejich zařazení do skupin 1, 2 a 3

Muž	Žena			Celkem
	1	2	3	
1	36	18	6	60
	60	30	10	100
	60	60	60	60
2	18	9	3	30
	60	30	10	100
	30	30	30	30
3	6	3	1	10
	60	30	10	100
	10	10	10	10
Celkem	60	30	10	100
	60	30	10	100
	100	100	100	100

Poznámka: První číslo (shora) v každém poli ukazuje frekvenci (četnost), druhé číslo (kurzívou) relativní řádkovou frekvenci a třetí číslo (kurzívou) relativní sloupcovou frekvenci. Pearsonův chí-kvadrát test 0,000; Cramerovo V = 0,00; Gamma = 0,00; Spearmanovo ρ = 0,00.

ve stejném roce. Absolutní vzdělanostní heterogamie je naopak podíl všech sňatků, v nichž má žena jiné vzdělání než muž (bez ohledu na stupeň a povahu rozdílu), z celkového počtu uzavřených sňatků v roce 2004.

Problémem je, že v takto měřené absolutní homogamii nerozlišíme, jaká část z uzavřených sňatků je podmíněná strukturálními okolnostmi a jaká část z nich je odrazem sociálních šancí mužů a žen, případně jejich intencí a úsilí. Strukturální okolnosti znamenají dostupnost potenciálních partnerů a partnerek. Jedná se jednak o prostorové a jednak o početní možnosti uzavřít sňatek. V prvním případě geografická vzdálenost ovlivňuje uzavřené sňatky, ve druhém případě výběr manžela nebo manželky ovlivňuje počty potenciálních partnerů a partnerek na sňatkovém trhu. Čím více je mužů a žen v dané skupině, tím větší také mají možnosti uzavřít sňatek v rámci této skupiny (Blau, Swartz 1984).

Podívejme se na hypotetická data v tabulce 1.1. Čísla v jednotlivých polích tabulky ukazují jednak absolutní počet uzavřených sňatků v rámci skupin 1, 2 a 3 (první číslo shora každého pole tabulky) a jednak podíl uzavřených sňatků (relativní řádkové četnosti – druhé číslo shora kurzívou v tabulkových polích; relativní sloupcové četnosti – třetí číslo shora kurzívou v tabulkových polích). Počty mužů a žen v jednotlivých skupinách jsou stejné (marginální tabulky), počty uzavřených sňatků a pravděpodobnost uzavřít sňatek

v rámci skupin pro muže a ženy jsou však odlišné. Jelikož mezi proměnnými neexistuje vztah (data jsou v tabulce rozložena náhodně), je tato odlišnost dána velikostními rozdíly skupin 1, 2 a 3. Počet potenciálních ženichů a nevěst v každé skupině ovlivňuje počty uzavřených sňatků v rámci nebo vně skupin (Blau, Swartz 1984).

Když víme, že uzavřené sňatky v rámci skupiny mohou být funkcí velikosti skupin, je nezbytné tuto skutečnost v analýze respektovat. V reálných datech ovšem skupinový efekt není explicitně zřejmý. Jednak je spojen s nerovnými počty mužů a žen v rámci skupiny, dále se sociálními rozdíly mezi skupinami, mírou koheze v rámci skupiny a v neposlední řadě také s individuálními manželskými preferencemi, které se mohou s ohledem na skupinu lišit. Problémem je, že v tomto případě je předmětem analýzy výsledek jednání. Až do poloviny 70. let minulého století se v sociálněstratifikačním výzkumu věřilo, že tento výsledek lze rozdělit na strukturální a sociální, případně intencní složku. To znamená, že jsme schopni v daných datech určit, co je efekt struktury (velikosti skupiny a počtu mužů a žen v jejím rámci) a co zbylý efekt, který je od efektu struktury očištěn (více k tomu srov. Powers, Xie 2000; Katriňák 2005). Dnes se předpokládá, že toto rozlišení je možné pouze na teoretické, nikoliv empirické rovině. V počtu uzavřených sňatků jsou totiž strukturální, sociální a intencní důvody propojeny a nejsou retrospektivně odlišitelné (Goldthorpe, Llewellyn, Payne 1980). To, co pozorujeme, jsou uzavřené sňatky z hlediska vybraných kritérií, které však nejsou složené z jedné (oddělitelné) části strukturální a druhé (oddělitelné) části nepoznamenané efektem struktury. Rozdíly mezi těmito částmi jsou teoreticky pochopitelné, ale nikoliv empiricky indikovatelné v celkovém počtu sňatků. Přijmeme-li však předpoklad, že sociální rozdíly mezi skupinami mužů a žen jsou na sňatkovém trhu vymezeny jejich šancemi, můžeme v kontingenčních tabulkách o uzavřených sňatcích tyto šance měřit. Konceptualizujeme je jako relativní homogamii.

Relativní homogamie ukazuje šance snoubenců uzavřít homogamní sňatek, a to bez ohledu na to, jaký (nerovný) podíl mužů a žen (z hlediska kritérií vymezujících homogamii) se na sňatkovém trhu vyskytuje.⁸ Jedná se o indikaci rozdílů nebo podobností v nerovnostech příležitostí spojených se skupinami mužů a žen na sňatkovém trhu. Tento koncept odkazuje ke kompetitivním výhodám jedné skupiny mužů nebo žen oproti jiné skupině mužů nebo žen uzavřít homogamní nebo heterogamní sňatek. V případě, že tyto výhody neexistují, šance mužů nebo žen na jakýkoliv sňatek jsou stej-

né. Relativní homogamie neexistuje – hovoříme o situaci *perfektní* relativní heterogamie. Ekonomické, sociální a kulturní charakteristiky mužů a žen nesouvisí s ekonomickými, sociálními a kulturními charakteristikami jejich manželek či manželů. Všichni muži a všechny ženy mají naprosto stejné sňatkové šance. Uzavřené sňatky jsou výsledkem spřízněnosti volbou.

Absolutní homogamie může být například nízká a relativní homogamie vysoká. Znamená to, že sice dochází k uzavírání sňatků mezi muži a ženami s rozdílnými charakteristikami, nicméně v rámci těchto charakteristik jsou šance na uzavření sňatku s někým odlišným nízké. Nebo pozorujeme vysokou absolutní homogamii a nízkou relativní homogamii. Znamená to, že sociálně stejní muži a ženy jsou sice strukturálními okolnostmi nuceni uzavírat sňatky, nicméně jejich šance uzavřít sňatek s kýmkoliv jiným jsou značné.

Relativní homogamii a heterogamii indikují poměry šancí (*odds ratios*). Jedná se o vyjádření šance na homogamní sňatek muže s určitou charakteristikou ve srovnání s mužem s odlišnou charakteristikou.⁹ V současném sociálněstratifikačním výzkumu jsou poměry šancí považovány za nástroj měření sociálních či kulturních nerovností. V empirické realitě odkazují k velikosti sociálních, kulturních či ekonomických zdrojů, jejichž vlastnictvím se lidé od sebe odlišují. Stejně je tomu i při výzkumu homogamie. Poměry šancí se počítají z jádra kontingenční tabulky, což znamená, že jejich velikost neovlivňují ani marginální četnosti, ani celkový počet respondentů v tabulce (Powers, Xie 2000). Z tohoto důvodu ukazují velikost homogamie, která je *relativně* očištěná od strukturálních tlaků k uzavření určitého typu sňatků. Poměry šancí jsou také základem log-lineárního modelování a všech typů logistické regrese (Goodman 1970; 1971, 1981; Bishop, Fienberg, Holland 1975), které se jako statistické nástroje pro analýzu kategorizovaných dat od poloviny 70. let minulého století v sociálněvědním výzkumu používají. Cílem této techniky je ukázat strukturu dat – vzorec, který se v datech vyskytuje, analyzovat efekty jednotlivých proměnných, které tento vzorec utvářejí, a identifikovat sílu vztahu mezi nimi (základy log-lineární analýzy viz appendix A).

Otázka, zda absolutní nebo relativní analýza je vhodnější pro indikaci homogamie, není jednoznačně zodpověditelná. Záleží vždy na zaměření výzkumu a výzkumném problému. Absolutní homogamie je preferována v případě, že se zajímáme o počty sňatků, v nichž jsou snoubenci z hlediska

8 Přesněji řečeno výsledky relativní homogamie jsou stejné bez ohledu na změny v podílech mužů a žen v marginálních polích kontingenčních tabulek o uzavřených sňatcích.

9 V kontingenčních tabulkách jsou šance na uzavření sňatku s určitým mužem nebo ženou měřené *ex post*. Demonstrují výsledek sňatkového párování, nikoliv proces sám, jenž k výsledku vedl. V přísném slova smyslu nerovnosti ve výsledcích sňatkového párování musíme proto považovat *pouze* za výraz nerovností v šancích. Nejsou to však šance samotné.

sociálních charakteristik podobní. Zajímá-li nás také vzorec párování, jeho rozšíření v populaci a velikost sociálních skupin mužů a žen konstituovaných na základě sňatků, je absolutní homogamie odpovídajícím nástrojem. Relativní homogamie je naopak upřednostňována, zajímá-li nás nerovnost šancí na uzavření určitého typu sňatku. Pokud se ptáme, jak se liší muži a ženy v šancích na to, koho si vezmou za manžela nebo manželku s ohledem na své sociální charakteristiky, je vhodnější použít koncept relativní homogamie. Jelikož však absolutní homogamie v sobě zahrnuje i koncept relativní homogamie, je zvykem v sociálněstratifikačním výzkumu používat oba koncepty dohromady. V tomto ohledu tato práce není výjimkou. Čtenář v ní najde data analyzovaná jak v absolutní, tak relativní rovině.

Kapitola 2 Věková homogamie a její vývoj v letech 1950–2004

Ve většině analýz se za věkově homogamní manželství označuje vzdálenost nula až dva či tři roky mezi manželi. Záleží vždy na typu dat, druhu analýzy a povaze výzkumných otázek (srov. např. Bossard 1933; Doder, Rockwell 1976; Burkitt, Burkitt 1981; Patterson, Pettijohn 1982; Presser 1975; Dressel 1980; Atkinson, Glass 1985; Hancock, Stuchburry, Tomassini 2003). V některých případech je to také manželství, v němž jsou partneři od sebe vzdáleni nula až pět let (srov. např. Bumpass, Sweet 1972; Poppel, Liebroer, Vermut, Smeenk 2001; Fučík 2006). Manželství, v nichž je mezi partnery větší věková vzdálenost než věkově homogamní, jsou považována za věkově heterogamní. Přitom je nutné mít na zřeteli další charakteristiku, kterou v sobě vymezují věkové heterogamie ve srovnání s věkovou homogamií obsahuje – věková heterogamie existuje buď ve prospěch muže (muž starší než žena), nebo ve prospěch ženy (žena starší než muž). Výzkumy z jiných populací ukazují (Hollingshead 1950; Bytheway 1981; Berardo, Vera, Berardo 1983; Casterline, Williams, Macdonald 1986; Gunter, Wheeler 1986; Veevers 1984; Bozon 1991), že věkově heterogamní páry, v nichž je muž starší, a věkově heterogamní páry, v nichž je starší žena, je nezbytné z věcných důvodů oddělit. Jedná se o dva typy věkové heterogamie (Berardo, Appel, Berardo 1993). Přijměme-li, že věkově heterogamní sňatek, v němž je muž starší než žena, můžeme považovat za sňatek tradičního typu a naopak věkově heterogamní sňatek, v němž je žena výrazně starší než muž, můžeme považovat za sňatek netradičního typu, máme před sebou dvě odlišná manželství. Z hlediska věkové vzdálenosti se sice partneři v těchto manželstvích nemusejí lišit, z hlediska povahy věkové vzdálenosti se však odlišují výrazně.

V této kapitole budeme analyzovat české sňatky pomocí konceptu věkové homogamie a heterogamie v historické perspektivě roků 1950–2004. Nejdříve se budeme zabývat vymezením věkově homogamních a heterogamních sňatků. Poté se zaměříme na vývoj absolutní věkové homogamie a heterogamie v české společnosti a budeme analyzovat strukturální faktory (nerovný podíl mužů a žen uzavírajících sňatky podle věku), které tento vývoj podmiňují. Dále si představíme hypotézy o věkové homogamii a heterogamii